

הרב אביה הכהן

רבי שמעון בן אלעזר והמכוער

המאמר הבא הוא מעין סיכום של השיעור הראשון שהעברתי במדרשיה, והוא מוקדש לכל תלמידי המדרשיה המתוקים באהבה.

ת"ר מעשה בר' שמעון בן אלעזר שבא ממגדל גזור מבית רבו
 והיה רכוב על חמור ומטייל על שפת הים
 והיה דעתו גסה עליו
 והיה שמח שמחה גדולה שלמד תורה הרבה
 נזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר
 אמר לו: שלום עליך רבי! ולא החזיר לו
 אמר לו: ריקה, שמא כל בני עירך מכוערין כמותך?
 אמר לו: לך אמור לאומן שעשאני כמה מכוער כלי זה שעשית
 כיון שידע בעצמו שחטא, ירד מן החמור ונשתטח לפניו
 אמר לו: נענית לי, מחול לי
 אמר לו: איני מוחל לך עד שתלך ותאמר לאומן שעשאני כמה מכוער כלי
 שעשית
 והיה מטייל אחריו כחצי מיל
 כיוון שהגיע לעירו יצאו אנשי עירו לקראתו
 אמרו לו: שלום עליך רבי
 אמר להם: למי אתם קורין רבי?
 אמרו לו: לזה שמטייל אחריך
 אמר להם: אם זה רבי - כמותו אל ירבו בישראל
 אמרו לו: מפני מה?
 אמר להם: כך וכך עשה לי
 אמרו לו: אף על פי כן, מחול לו

אמר להם: הריני מוחל לו, ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן. מיד נכנס רבי שמעון בן אלעזר ודרש: לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז, ולפיכך זכה קנה ליטול הימנה קולמוס לכתוב בו ספר תורה. (בבלי תענית כ ע"א, על פי כת"י מינכן וכת"י יד הרב הרצוג)

הסיפור על ר' שמעון בן אלעזר (רשב"א)¹ זכה לדיון מעמיק ויפה על ידי המורה הגדול של חקר האגדה פרופ' יונה פרנקל². אנו הושפענו מן הניתוח שפרנקל הציג, אך בנקודה מרכזית בהבנת הסיפור הלכנו בדרך אחרת.

ת"ר מעשה בר' שמעון בן אלעזר שבא ממגדל גדור מבית רבו

רשב"א בא 'ממגדל גדור', מקום שלא נזכר בכל ספרות חז"ל אלא בסיפורנו³, ודומה שיש משמעות סמלית למילה 'מגדל'. כביכול אומר הסיפור: רשב"א בא ממגדל השן האקדמי. המגדל הוא סמל לרהב האנושי. בסיפור מגדל בבל המגדל הוא סמל לגאווה האנושית, ובעקבות סיפור מגדל בבל גם בנבואת ישעיהו (פרק ב, יא-יז) המגדל הוא סמל לגאווה:

עֵינַי גְּבַהוּת אָדָם שֶׁפֶל יִשַׁח רוּם אַנְשִׁים וְנִשְׁגַּב ה' לְבַדּוֹ בַּיּוֹם הַהוּא:
כִּי יוֹם לֵה' צָבָאוֹת עַל כָּל גְּאֹה וְרוֹם וְעַל כָּל נִשְׂא וְשֶׁפֶל: וְעַל כָּל אַרְזֵי
הַלְּבָנוֹן הַרְמִים וְהַנְּשִׂאִים וְעַל כָּל אֱלוֹנֵי הַבְּשֵׁן: וְעַל כָּל הַהָרִים הַרְמִים
וְעַל כָּל הַגְּבָעוֹת הַנְּשִׂאוֹת: וְעַל כָּל מְגַדְל גְּבַה וְעַל כָּל חוֹמֵה בְּצוּרָה:

¹ בנוסח הדפוס גיבור הסיפור הוא ר' אלעזר ברבי שמעון, בנו המפורסם של ר' שמעון בר יוחאי, אולם כתבי היד גורסים ר' שמעון ברבי אלעזר. טעות זו של הדפוסים היא טעות אופיינית. ר' אלעזר ברבי שמעון הוא דמות ידועה ומפורסמת, ואילו ר' שמעון בן אלעזר הוא דמות אנונימית יותר, וכידוע דרכם של מעתיקים להחליף דמויות לא ידועות בדמויות ידועות.

² ראה: י' פרנקל, סיפור האגדה – אחדות של תוכן וצורה, קובץ מאמרים, הקיבוץ המאוחד 2001, עמ' 189 ואילך. בעקבות פרנקל הלך יאיר ברקאי. ראה: י' ברקאי הכהן, 'רבי אלעזר והמכוער', בתוך: ספרות אגדה, עורך: מנחם כץ, ירושלים תשס"ד, עמ' 89-93.

³ בכת"י ותיקן, באדר"ג, במסכת דר"א הנוסח הוא 'מגדל עדר'. מסתבר שתמורת המקום הלא ידוע בחרו המעתיקים שם מפורסם מן המקרא.

וְעַל כָּל אֲנִיּוֹת תִּרְשִׁישׁ וְעַל כָּל שְׂכִיּוֹת הַחֲמֻדָּה: וְשַׁח גְּבֵהוֹת הָאָדָם
וְשִׁפְלֵי רוּם אֲנָשִׁים וְנִשְׁגָּב ה' לְבַדּוֹ בַּיּוֹם הַהוּא:

אפשר שנבואת ישעיהו עומדת ברקע סיפורנו. הסיפור פותח במגדל שנזכר
בנבואת ישעיהו כסמל לגאווה, ומסתיים בדרשה על הארז שנזכר גם הוא
בנבואה כסמל לגאווה. הגאוותן מרוכז בעצמו ואינו מסוגל לראות את
כאבו של הזולת, וכך רשב"א שבא מן המקום שנקרא 'מגדל גדור', כהה
למראהו של המכוער.

והיה רכוב על חמור ומטייל על שפת הים

הסיפור טורח לציין את המקום שבו רכב רשב"א על החמור: 'והיה רכוב
על חמור ומטייל על שפת הים'. הים הוא כנראה ים כנרת,⁴ והתמונה
המתוארת חשובה להבנת מצבו הנפשי של רשב"א. רשב"א יוצא מבית
המדרש וכולו עונג ושמחה על שלמד תורה. עולמו הפנימי של רשב"א יפה,
וגם סביבתו מלאת הוד, ואנו הקוראים חשים את התמונה הפסטורלית
של המטייל על שפת ים הכנרת. והנה, לפתע מופיע המכוער ומקלקל את
ההרמוניה הפסטורלית. אם כן, הים הנזכר הוא חלק מתמונת הפסטורליה
ההרמונית.

אולם אפשר שהים נזכר לענין נוסף. במסכת נדרים (ט ע"ב) מסופר:
דתניא: אמר (רבי) שמעון הצדיק: מימי לא אכלתי אשם נזיר טמא
אלא אחד; פעם אחת בא אדם אחד נזיר מן הדרום, וראיתיו שהוא
יפה עינים וטוב רואי וקווצותיו סדורות לו תלתלים, אמרתי לו:
בני, מה ראית להשחית את שערך זה הנאה? אמר לי: רועה הייתי
לאבא בעירי, הלכתי למלאות מים מן המעיין ונסתכלתי בבבואה
שלי, ופחז עלי יצרי ובקש לטורדני מן העולם, אמרתי לו: רשע!
למה אתה מתגאה בעולם שאינו שלך, במי שהוא עתיד להיות רמה
ותולעה? העבודה, שאגלחך לשמים! מיד עמדתי ונשקתיו על

⁴ מסיבה לא ברורה נוסח הדפוס החליף את המילה 'ים' ב'נהר'.

ראשו, אמרתי לו: בני, כמוך ירבו נוזרי נזירות בישראל, עליך הכתוב אומר 'אִישׁ...כִּי יִפְּלֵא לְנֹדֵד נֹדֵד נְזִיר לְהִזִּיר לָהּ'.

בימים קדומים, שבהם מראָה הייתה מצרך נדיר, התבונן אותו נזיר בדמות בבואתו הנשקפת מן המים במעיין. ייתכן שלעניין זה נזכר הים בסיפורנו. רשב"א התענג על תורתו והתענג על דמות בבואתו המשתקפת בים. אז הגיח המכוער ורשב"א פגע בו בהזכירו לו את כיעורו.

אמר לו: שלום עליך רבי! ולא החזיר לו

הרב הרוכב להנאתו אינו רואה איש מלבד עצמו, ואינו עונה לברכת השלום של המכוער.

אמר לו: ריקה, שמא כל בני עירך מכוערין כמותך...

והיה מטייל אחריו כחצי מיל

כיוון שהגיע לעירו יצאו אנשי עירו לקראתו

רשב"א הולך לעירו, ובדרכו פוגש את המכוער שהולך גם הוא לאותה העיר. אם אמנם המכוער הולך אל עירו והוא מאותה העיר של רשב"א, הרי שהסיפור מקבל מְשָׁנָה משמעות. רשב"א פוגש את ה'אחר' ופוגע בו: 'שמא כל בני עירך מכוערין כמותך'. האחר אינו שייך לעולמו ה'יפה' של רשב"א, והוא מעיד על בני עירו שגם הם מכוערים כמותו. והנה, מתברר שהמכוער הוא מעירו של רשב"א. עתה מבין רשב"א שה'אחר' אינו שייך לעולם אחר, אלא לעולמו שלו, וכשהוא פוגע באחר הוא אינו פוגע אלא בעצמו!

כמה מיל הלך רשב"א אחר המכוער? מצאנו הבדלי גירסה בין כתבי היד ועדי הנוסח:

מינכן 140, מינכן 95, לונדון, ירושלים, אוקספורד, דרך ארץ רבה: 'כחצי מיל. כיון שהגיע לעירו...!'

ותיקון, אבות דר"נ: 'כג' מילין עד שהגיע לעירו...!'

נוסח הדפוס: 'היה מטייל אחריו עד שהגיע לעירו...!'

דומה שאם רשב"א הלך שלושה מילין, או הלך עד שהגיע לעירו, הרי שהתמונה מלמדת שרשב"א השפיל עצמו דרך ארוכה, אך אם לא הלך אלא כחצי מיל הרי שרשב"א הספיק ללכת דרך קצרה אחר המכוער, ואנו יכולים להבין את המכוער שעדיין לא נרגע מעלבונו, ולא הייתה כל סיבה שיסלח לרשב"א. מכיוון שרוב עדי הנוסח מעידים שהדרך ארכה חצי מיל, יש להניח שזהו הנוסח המקורי.

מיד נכנס רבי אלעזר בן רבי שמעון ודרש: לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז, ולפיכך זכה קנה ליטול הימנה קולמוס לכתוב בו ספר תורה.

הסיפור המספר את סיפורם של רשב"א והמכוער מסתיים בדרשת ר' אלעזר בבית המדרש. הדרשה אמורה להיות היסק של הסיפור כולו, אולם כיצד הסיפור מלמד אותנו ש'לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז'? פרנקל מסביר שלדרשה שני רבדים: הקהל הבין שרשב"א קורא לעצמו ארז ודורש כנגד עצמו, אולם לא היה זה אלא הרובד החיצוני של הדברים, ובליבו חשב רשב"א שהתנהגותו של המכוער שלא סלח לו הייתה התנהגות קשה ולא מוצדקת, שהרי רשב"א הבין מיד שחטא ומיד ירד מעל החמור וניסה לרצות את המכוער, ואילו המכוער בקשיות ליבו לא הסכים למחול ולהתרצות. כוונתו האמתית של רשב"א בדרשתו 'ואל יהא קשה כארז' אינה אלא כנגד המכוער העקשן. גם דברי המכוער 'הריני מוחל לו ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן' מלמדים, אליבא דפרנקל, על גסות רוחו של המכוער שאיננו מסוגל לסלוח.

ההסבר של פרופ' פרנקל יפה עמוק ואפשרי, ובכל זאת יש כאן דבר תימה. האם סביר שלאחר שרשב"א פגע פגיעה קשה במכוער הוא יפגע בו שוב, גם אם מצד הדין יש צדק בטענתו? הנחת היסוד של פרופ' פרנקל היא שהמכוער היה חייב לסלוח לו מיד, אך מי קובע את השיעורין עד כמה מותר לאדם להיפגע, ואם לנפגע אין יכולת לסלוח, האם ראוי לפגוע בו? האם הסליחה תעזור לשיקום בטחונו? הסליחה אינה מועילה אלא

למצפוננו של המעליב, ואת הפגיעה במכוער אין להשיב. בעניין זה חשוב לחזור לשאלת המרחק: אם רשב"א הלך שלושה מילים אחר המכוער וביקש את סליחתו, הרי שיש בהתנהגות המכוער משום קשיות עורף, אך אם לא הלך רשב"א אחר המכוער אלא חצי מיל, הרי שכברת דרך קצרה כל כך אין בה מספיק זמן על מנת לרצות, ואין בה מספיק זמן לאפשר לעכל ולהתרצות.

אני רוצה להציע פירוש אחר לאגדה זו. הפגיעה במכוער אכן הייתה קשה עד כדי כך שלא הייתה כל סיבה שהמכוער יסלח על הפגיעה בו. המכוער ישא את צלקתו, והסליחה לא תועיל להרגשתו, אך יש לו נחמה פורתא בכך שרשב"א 'לא יהא רגיל לעשות כן'. המכוער, שפָּאָב את פָּאָב הפגיעה, מתנחם בכך שהוא מונע מאנשים מכוערים כמותו את הסבל שהוא סבל. סליחתו של המכוער מאפשרת לרשב"א להמשיך בדרכו לקראת היותו גדול בישראל. רשב"א מבין שהמכוער עשה עמו חסד, ועל כך הוא דורש בשבח המכוער שעשה עצמו כקנה וסלח לו. דרשת רשב"א עמוקה והיא נותנת פירוש חדש לסיפור כולו.

הסיפור מורכב משני חלקים מקבילים:

ת"ר מעשה בר' שמעון בן אלעזר	
שבא ממגדל גדור מבית רבו	
והיה רכוב על חמור ומטייל על	כיון שידע בעצמו שחטא, ירד מן
שפת הים,	החמור ונשתטח לפניו,
והיה שמח שמחה גדולה שלמד	אמר לו: נעניתי לך, מחול לי,
תורה הרבה	אמר לו: איני מוחל לך עד שתלך
נזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער	ותאמר לאומן שעשאני כמה מכוער
ביותר.	כלי שעשית.
[אמר לו: שלום עליך רבי! ולא	והיה מטייל אחריו כחצי מיל
החזיר לו].	
אמר לו: ריקה, שמא כל בני עירך	כיוון שהגיע לעירו יצאו אנשי עירו

מכוערין כמותך? לקראתו,
 אמר לו: לך אמור לאומן אמרו לו: שלום עליך רבי,
 שעשאני כמה מכוער כלי זה אמר להם: למי אתם קורין רבי?
 שעשית. אמרו לו: לזה שמטייל אחרך...

בראשונה רשב"א רוכב על החמור, ובאחרונה ירד מעל החמור. בראשונה היה מטייל על שפת הים והיה שמח שמחה גדולה, ובאחרונה היה מטייל אחריו. הטיול הראשון היה לאחר שרשב"א למד תורה בבית רבו, אולם מסתבר שתורה זו פגומה והיא נכשלה ולא עמדה במבחן הראשון שנקרה בדרכה. ויתרה מכך: התורה שלמד בבית רבו הביאה אותו לגסות ולגאווה והיא שגרמה לפגיעה במכוער. הפגישה עם המכוער גרמה לו לירד מן החמור ולפתוח בטיול השני. טיול זה מקביל לטיול הראשון. הטיול הראשון היה לאחר שלמד בבית רבו, והטיול השני גרם לו ללימוד מחודש של דרכי החיים. הלימוד הראשון הביא את רשב"א לגאווה ולהתנשאות, ואילו החטא לימד אותו לירד מן החמור וללמוד מהי ענווה. דרשת רשב"א היא פירוש לסיפור כולו: הקנה שממנו כותבים ספרי תורה, הוא המכוער שלימד אותו תורה אמתית שיכולה להתמודד עם החיים הממשיים. ברובד הראשון מדובר בדרשה על הקנה שכותבים בו על הקלף, אך ברובד הנסתר הקנה הוא המכוער שלימד אותו תורה, תורה זו אי אפשר למצוא בשום ספר והיא נכתבה בכאבם של החיים.⁵

ואנו מתפללים

שלא תזוח דעתנו

שלא נתגאה,

ושתמיד נדע ללמוד מכל אדם,

באהבה ובענווה.

⁵ לפי פירושו של פרנקל דרשת רשב"א באה לְשַׁבַּח את הקנה, ואילו לפי פירושו, לא רק ענוות הקנה נדרשת, אלא גם כתיבת ספר התורה נדרשת, ודרשה זו היא יסוד כל הסיפור. פרנקל מצטט את הסיפור ללא המשפט 'ולפיכך זכה קנה ליטול הימנה קולמוס לכתוב בו ספר תורה...!'. לדעתו, מכיוון שמשפט זה אינו משתלב בניתוח הסיפור, הרי שהוא אינו מגוף הסיפור אלא תוספת שעורכי הסוגיה הוסיפו. נדמה לי שהצלחנו להראות שדווקא משפט זה הוא ליבו של הסיפור ואין צורך בהשמטתו.